

Účetnictví pohledem institucionální ekonomie

*David Procházka**

1 Úvod

Začátek nového tisíciletí se nesl – z hlediska účetní a auditorské profese – ve znamení výrazných změn. Tyto změny se dotýkaly a dotýkají (ať již přímo či nepřímo) všech subjektů, kteří mají co dočinění s účetnictvím. Jednou z nejdůležitějších událostí s ohledem na budoucí vývoj účetnictví a auditu byla série účetně-auditorských skandálů firem obchodovaných (především) na amerických burzách cenných papírů. V článku se snažím vymezit příčiny, které k porušování účetních pravidel vedly. Věnuji se i opatřením, která byla ve Spojených státech amerických přijata s cílem vyhnout se podobným problémům. Při analýze těchto jevů se opírám zejména o východiska institucionální větve ekonomické teorie, konkrétně aplikuji teorii smluvních nákladů a teoretický koncept vztah principál-agent.

2 Charakteristika účetnictví a jeho funkce

2.1 Obecné funkce účetnictví

V souvislosti s účetními (resp. auditorskými) skandály podniků kótovaných na americkém kapitálovém trhu se dostala zpět do popředí zájmu funkce účetnictví, která se nazývá skládání účtů. Toto však není jediná funkce účetnictví, a proto je nezbytné nejprve přiblížit některé funkce účetnictví před tím, než přistoupím k vymezení institucionálních charakteristik účetnictví. Janhuba (2005) uvádí těchto pět funkcí účetnictví:

- opora paměti podnikatele,
- důkazní prostředek ve sporech,
- písemný přehled pro vlastníka o hospodaření se spravovaným majetkem,
- podklad pro vyměření daní,
- systém, který poskytuje informace o podnikatelské zdatnosti vedení podniku.

V současnosti se přikládá největší význam zejména funkcím uvedeným pod body 3 a 5. Správcovská funkce (skládání účtů) je v účetnictví přítomna už od samého zrodu účetních záznamů. Účetnictví je jedním z nástrojů, pomocí kterých je vlastník informován o stavu majetku, nad kterým nevykonává přímou kontrolu, neboť jej svěřil do opatrování (do správy) jiným osobám (správcům). Soustavné vedení účetních záznamů a pravidelné předkládání zpráv o stavu majetku a o hospodaření s ním má za úkol snižovat nebezpečí, že svěřený majetek se stane předmětem zpronevěry.

Vedle funkce ochrany investovaných zdrojů má účetnictví i další, v moderní ekonomice nezastupitelnou, funkci. Účetnictví, jako nejvýznamnější praktický projev ekonomické kalkulace, plní funkci informačního systému pro řízení a zároveň poskytuje užitečné informace, na základě kterých ekonomické subjekty činí kvalifikovaná rozhodnutí ohledně možností investování vzácných zdrojů.

* Ing. David Procházka – doktorand; Katedra finančního účetnictví a auditingu; Fakulta financí a účetnictví, Vysoká škola ekonomická v Praze, nám. W. Churchilla 4, 130 67 Praha 3; <prochazd@vse.cz>.

2.2 Institucionální charakteristika účetnictví

Vedle výhod z dělby práce a specializace ve výrobě vděčí všechny firmy za svoji existenci tzv. smluvním nákladům, což jsou náklady na uzavírání smluv (Coase, 1937). Z důvodu existence nákladů na uzavírání a vymáhání smluv je institucionální forma podnikání relevantním faktorem při analýze ekonomických problémů. Ekonomický rozvoj přitom vede k prosazování efektivních kontraktačních technologií. Coaseho teorém přesně odráží i povahu účetnictví. Pokud by neexistovaly smluvní náklady, účetnictví by taktéž neexistovalo, neboť všechny informace relevantní pro rozhodování by byly zjištělné bez nákladů a byly by dostatečné pro rozhodnutí. Žádné další vzácné zdroje by se nemusely vynakládat na účetnictví s cílem získat data pro rozhodování. Avšak v reálném světě nejistoty a smluvních nákladů je účetnictví základním nástrojem, který je využíván v různých ekonomických kalkulacích.

Chceme-li vysvětlit existenci účetnictví a posléze osvětlit i povahu specifických forem účetních pravidel, musíme zkoumat smluvní kontext, ve kterém jsou účetní data užívána, tj. popsat poptávku po účetních informacích. Na druhé straně musíme odhalit motivy poskytovatelů účetních informací, tj. charakterizovat nabídku účetních informací. Přístup institucionální ekonomie nabízí mnoho nových vhledů na problematiku účetnictví (Naser, 1993):

- úkolem účetnictví není vykazovat informace výhradně pro potřeby stávajících akcionářů, ale poskytovat informace užitečné pro širší spektrum uživatelů, včetně potenciálních investorů,
- je zdůrazňována existence trhu s účetními informacemi,
- účetní jednotky a jejich smluvní partneři přizpůsobují svojí účetní politiku sledovanému vlastnímu zájmu,
- ne vždy je motivem pro zavedení regulace obecné blaho či altruismus, což je případ i účetnictví,
- existuje silná poptávka po rozmanitosti účetních pravidel.

Z teoretického hlediska se existence účetnictví jeví oprávněnou a jeho těžiště spočívá v poskytování především kvantitativních finančních informací zainteresovaným uživatelům, které jsou nápomocné v jejich rozhodování o způsobu užití vzácných ekonomických zdrojů. Jako každá jiná lidská aktivita, i účetnictví je zasazeno do konkrétního sociálního, ekonomického, politického a právního prostředí, které ovlivňuje konkrétní vnější podobu i vnitřní strukturu účetnictví. Obdobně účetnictví působí na externí okolí, neboť má nezastupitelnou roli v řízení různých organizací a v procesu lidského jednání a rozhodování. Ekonomické dopady aktivit modelově zachycených v podobě účetních dat představují v reálném světě přímý transfer hodnot mezi různými ekonomickými subjekty a lze tedy předpokládat, že účetní jednotky preferují ty účetní postupy, které minimalizují nepříznivé ekonomické efekty a podporují ty postupy, jež navozují dojem příznivých dopadů ekonomického okolí na postavení podniku.

Tato motivace vede k preferenci a výskytu alternativních účetních principů a pravidel a jejich flexibilnímu používání tak, aby bylo možno ve výkazech věrně popsat širokou škálu situací, ve kterých se daný podnik během účetního období ocitl. Druhou stranou mince ovšem zůstává, že tento přístup může být zdrojem zneužívání alternativ pro zkreslování skutečnosti ve prospěch parciálních zájmů vedení podniku. Pro toto porušování pravidel a účetních postupů, s cílem připravit výkazy s určitým podtextem, se vžil termín kreativní účetnictví (creative accounting), které lze stručně vymezit jako transformaci účetních dat, které věrně zobrazují skutečnost, do stavu, který vyhovuje určitým zájmům připravovatelů výkazů.

3 Model zmocnitel-zmocněnec (principál-agent)

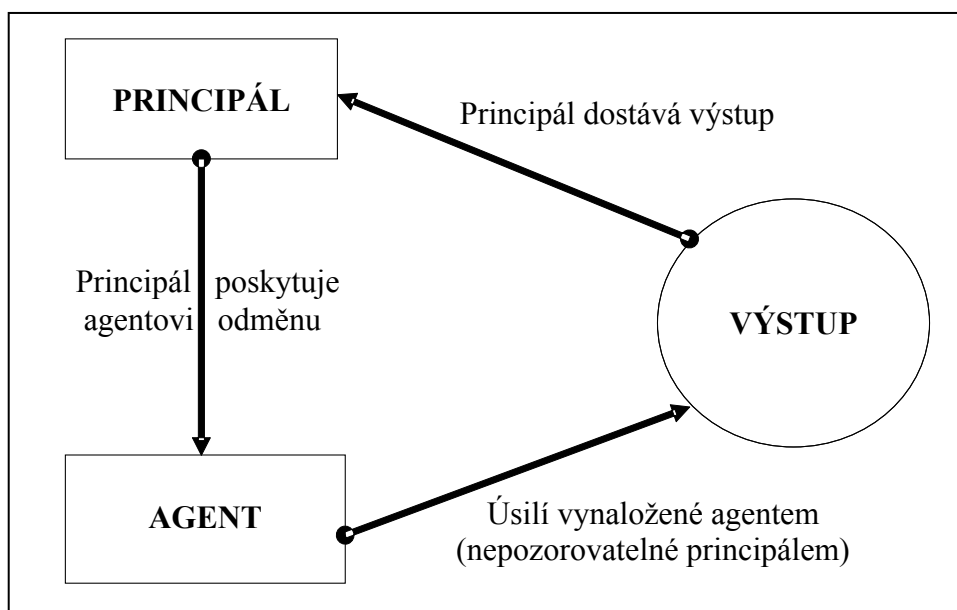
Podstatným aspektem moderního podnikání je oddělení vlastnictví podniku od jeho řízení. Tato tendence se začala výrazně prosazovat v období, které se nazývá druhou průmyslovou revolucí. Hospodářský a technický rozvoj znamenal vyšší investiční náročnost, která vyústila v potřebu koncentrovat kapitál ve velkém rozsahu. V institucionálním uspořádání ekonomiky se začala prosazovat specifická forma organizace podnikatelské činnosti v podobě akciových společností. Z počátku byli zakladatelé podniků a jejich manažeři i největšími vlastníky; v současnosti je vlastnictví akciových společností rozptýleno mezi velké množství drobných investorů, z nichž žádný nemá sebemenší efektivní vliv na řízení společnosti. Na možné konflikty, které plynou z oddělení vlastnictví od kontroly mezi akcionáři a manažery, zřejmě jako první upozornili už v třicátých letech 20. století Berle a Means (2003).

3.1 Obecný model

Vztah akcionář-manažer je typickým představitelem ekonomického konceptu principál-agent, který popisuje tzv. teorie zastoupení (agency theory). Jejím základním předpokladem je, že jedinci se snaží maximalizovat svůj užitek a činí tak v rámci možností, které jim poskytuje panující institucionální prostředí. Mluvíme-li o vztahu principál-agent, máme na mysli součinnost alespoň dvou subjektů, které spolupracují při poskytování určité služby, jež přináší ekonomickou hodnotu. Tyto subjekty nejsou v rovnocenném právním postavení, neboť agent je osoba, která pracuje pro principála. Ten na oplátku odměňuje agentovo úsilí, a sice na základě hodnoty statku či služby, který (kterou) agent předal principálovi. Z tohoto hlediska je model zástupcem smluvního vztahu, který upravuje rozsah, v jakém má být vytvořená ekonomická hodnota ponechána agentovi v podobě odměny. Klíčovým faktorem tohoto smluvního ujednání je, že model v sobě skrývá existenci tzv. asymetrické informace. Agent totiž má lepší informace než principál o poskytované službě, což má nezanedbatelný vliv na výsledné rozdělení ekonomických zdrojů.

Význam asymetrické informace se násobí, závisí-li výsledek určité činnosti z podstatné části na kvalifikaci agenta. Klasickými příklady jsou vztahy lékař-pacient, právník-mandant, pojišťovna-pojištěnec či vlastník-manažer. Vyskytují-li se v daném smluvním vztahu významné asymetrické informace, dochází – z hlediska nákladů – ke značným komplikacím, zejména při výběru agenta, vyjednávání obsahu smlouvy a monitorování jejího plnění. Principál čelí dvěma rizikům asymetrické informace, tj. nepříznivému výběru při odhalování pravé povahy agenta a dále morálnímu hazardu při odhalování skutečně vynaloženého úsilí agentem. Nepříznivý výběr (Varian, 2003) je proces, při kterém se „méně žádoucí“ tržní subjekty účastní směny spíše než ostatní, výsledkem je vytěsňování kvalitního zboží z trhu zbožím nižší kvality. Morálním hazardem (Varian, 2003) se označuje činnost jednoho ekonomického subjektu (informovaného), který při maximalizaci svého užitku snižuje užitek ostatních (neinformovaných) účastníků tržní transakce.

Obr. 1: Modelové zobrazení vztahu principál – agent

3.2 Vztah vlastník-manažer prizmatem modelu principál-agent

Současná ekonomická teorie analyzuje správu společností (corporate governance) právě prostřednictvím modelu principál-agent. Principály jsou vlastníci (akcionáři) společnosti a jejich výsadní pravomocí je rozhodování o rozdělení disponibilního zisku podniku. Principálové si obvykle najímají agenty, aby tito na jejich účet vykonávali určité služby, které povedou k vytváření ekonomických hodnot. V samém středu toho smluvního vztahu leží inherentní konflikt mezi vlastníky a manažery.

Primárním cílem vlastníků je maximalizovat tržní hodnotu investovaného kapitálu. Investované prostředky přinášejí výnosy v podobě vyplacených podílů na ziscích a růstu ceny akcií. Manažeři se snaží minimalizovat vynakládané úsilí při plnění úkolů vyplývajících z uzavřené manažerské smlouvy a maximalizovat výši požitků, které získávají jednak v podobě platu a jednak ze spotřeby na účet společnosti. Vedlejším motivem jejich jednání je snaha vyhnout se úpadku řízené společnosti a zajistit si tak relativní jistotu zaměstnání. Mezi zájmy vlastníků a manažerů existuje rozpor a je nezbytné sladit zájmy obou skupin, má-li podnik jako nástroj zvyšování blahobytu vlastníků plnit svůj základní cíl.

3.2.1 Model vlastník-manažer v bezrizikové situaci

3.2.1.1 Model A1

V nejjednodušším modelu bezrizikové situace je zisk funkcí rozdílu výnosů a nákladů, kde výše výnosů je rostoucí funkcí výkonu e , který produkuje management společnosti. Náklady zjednodušeně můžeme rozčlenit na platy managementu S a ostatní náklady C .

$$\pi(e) = R(e) - (S + C), \quad (1)$$

kde π = zisk,
 R = výnosy,
 S = plat agenta,

C = ostatní náklady,
 e = úsilí (výkon) agenta.

$$B(e) = S - u(e), \quad (2)$$

kde B = užitek agenta,
 S = plat agenta,
 u = nezáporná transformace funkce užitku,
 e = úsilí (výkon) agenta.

Celkový užitek manažera B je funkcí fixního platu S a nepříjemnosti z vynakládání úsilí $u(e)$. Manažer dostává pevnou částku jako odměnu za svoji práci. Je-li práce pro manažera statkem se záporným užitekem, pak se manažer bude snažit minimalizovat svůj pracovní výkon, aby jeho celková užitková funkce $B(e)$ byla maximalizována. To má negativní dopad na výnosy a potažmo na zisky a tržní cenu akcií.

3.2.1.2 Model A2

Logickým řešením tohoto rozporu se jeví odměňování managementu v závislosti na výkonu, který odvádí pro dosažení stanovených cílů.

$$S(e) = S + V(e), \quad (3)$$

kde $S(e)$ = celková odměna,
 S = fixní složka platu agenta,
 V = variabilní složka platu agenta,
 e = úsilí (výkon) agenta.

Formálně vyjádřeno, celková odměna $S(e)$ je funkcí výkonu e a je dána součtem fixní složky platu S a variabilní složky $V(e)$. Tento nový způsob odměňování se projeví i v rovnici zisku, která má následující podobu.

$$\pi(e) = R(e) - S(e) - C = R(e) - [S + V(e)] - C. \quad (4)$$

V této situaci už je možné uvažovat o sladění zájmů manažerů a vlastníků, neboť manažeři jsou odměňováni dle svého výkonu, který odvedli za účelem maximalizace zisku podniku. Zisková funkce je rostoucí funkcí výnosů $R(e)$ a klesající funkcí odměny managementu $V(e)$, přičemž obě veličiny jsou rostoucí funkcí vynakládaného úsilí a působí tedy proti sobě. Jaký je optimální výkon manažerů, aby bylo dosaženo maximálního zisku? Formálně odpověď získáme derivací ziskové funkce¹ (4) podle proměnné e a položením této derivace rovno nule.

$$\partial \pi(e) / \partial e = \partial R(e) / \partial e - \partial V(e) / \partial e = 0, \quad (5)$$

$$\partial R(e) / \partial e = \partial V(e) / \partial e. \quad (6)$$

Upravíme-li rovnici (5) položením derivace na levé straně rovné nule, získáme rovnici (6), která vyjadřuje podmínku 1. řádu optima maximálního zisku. Tato podmínka nám říká, že zisk podniku je maximální při pracovním výkonu e^* , při kterém mezní přínos z růstu výnosů

¹ Pokud splňuje náležité matematické a ekonomické předpoklady.

díky zvýšenému výkonu managementu se rovná mezním nákladům na odměnu managementu za tento dodatečný výkon.

3.2.1.3 Model A3

Vlastníci samozřejmě požadují, aby jimi najatý management odváděl výkon e^* , který zabezpečuje maximální zisk. Aby tohoto dosáhli, museli by být schopni pozorovat a hodnotit jednání manažerů bez dodatečných nákladů. To ovšem v reálném světě transakčních nákladů nelze a výkon není možné tedy odměňovat přímo. Proto se přistupuje k náhradnímu řešení – managementu se poskytuje podíl na zisku jako bonus.

$$S(e) = V(e) + \alpha\pi(e), \quad (7)$$

kde α = podíl agenta na zisku

$$B(e) = V(e) + \alpha\pi(e) - u(e). \quad (8)$$

V případě, že součástí odměňování managementu je podíl na zisku, pak celková odměna manažera $S(e)$ se skládá ze dvou částí – odměny na základě odvedeného pracovního výkonu $V(e)$ a podíl na zisku podniku α , odpadá tedy fixní plat S . Jestliže se podaří stanovit odměnu za pracovní výkon $V(e)$ tak, aby přesně kompenzovala ztrátu užítku $u(e)$, potom se rovnice (8) modifikuje do podoby $B(e) = \alpha\pi(e)$. Je tedy zřejmé, že pokud chce manažer maximalizovat svůj blahobyt $B(e)$, pak toho může dosáhnout pouze prostřednictvím růstu zisku, což je přesně to, co je hlavním zájmem i vlastníků. Pokud je tedy nastaven systém odměňování manažera tímto způsobem, je odstraněn základní konflikt mezi zájmy vlastníků (principálů) a manažerů (agentů).

3.2.2 Model vlastník-manažer při existenci rizika a nejistoty

Dosavadní analýza byla prováděna za předpokladu, že podnikání probíhá v bezrizikových podmínkách, což samozřejmě neodpovídá realitě. Proto i výše nastíněný model principál-agent upravím s ohledem na nejistotu a riziko, které mj. způsobují, že

- manažerský úspěch může být pouze záležitost štěstí,
- ani maximální, profesionální a odborně náležitý výkon nemusí být následován finančním úspěchem v podobě zisku.

3.2.2.1 Model B1

Kvůli výše uvedeným důvodům se prosazuje dělení rizika mezi manažery a vlastníky. Dochází k oddělení výnosů, které má management pod kontrolou $R_C(e)$, od výnosů, které není možno úplně ovlivňovat $R_O(e)$. Zároveň se mění i odměňovací schéma. Vlastník přiznává, stejně jako v nejjednodušším bezrizikovém Modelu A1, manažerovi fixní plat S . Tentokrát ovšem proto, aby poskytl rizikově averznímu manažerovi jistý důchod. Vedle toho získává manažer i podíl na zisku, aby byl motivován jednat v zájmu vlastníků. Naopak neexistuje platba apriori spojená s výkonem manažera $V(e)$, neboť skutečné jednání agenta je nepozorovatelné principálem (viz Obr. 1). Celková odměna, kterou získává manažer je součtem dvou veličin, fixního platu S a podílu na zisku $\alpha\pi$. V podmínkách rizika dochází zároveň k modifikaci užitkové funkce manažera $B(e)$. Ve funkci se objevuje veličina v ekonomické literatuře nazývaná očekávaný užitek, která vyjadřuje odlišný způsob

hodnocení rizikových alternativ od situace, při které veškeré jednání probíhá v podmínkách jistoty.²

$$S(e) = S + \alpha\pi(e), \quad (9)$$

$$B(e) = EU[S(e)] - u(e) = EU[S + \alpha\pi(e)] - u(e), \quad (10)$$

kde EU = funkce očekávaného užitku.

Nová rovnice zisku (11) obsahuje nové veličiny, zejména v oblasti výnosů. Ty se skládají ze dvou složek, a to z výnosů $-R_C(e)$, které má management pod kontrolou, a z výnosů $-R_O(e)$, na které působí různé rizikové situace a jejichž výslednou výši nelze dokonale plánovat a kontrolovat. Mimo rizikových, tj. do jisté míry ovlivnitelných, činitelů působí na podnik a tudíž i na jeho finanční výsledky i faktory nejistoty, které způsobují neočekávané a neovlivnitelné zisky a ztráty – v rovnici (11) zahrnuty do složky ε .³

$$\pi(e) = R_C(e) + R_O(e) - S - C + \varepsilon, \quad (11)$$

kde R_C = výnosy pod výlučnou kontrolou managementu,

R_O = rizikové výnosy částečně mimo kontrolu managementu,

ε = nejisté výnosy zcela mimo kontrolu managementu.

Zisk je v tomto modelu rostoucí funkcí úsilí manažera a jeho užitková funkce $B(e)$ závisí na výši podnikových zisků. Proto se zdá, že mezi zájmy vlastníků a manažerů neexistuje rozpor, neboť obě skupiny jsou zainteresované na tvorbě zisku. Opak je ovšem pravdou, neboť v modelu je skryta jedna významná skutečnost. Výše zisku závisí na objemu výnosů, ty jsou však spjaty s rizikem. Obvykle platí, že vyšší výnos je doprovázen vyšším rizikem a vyšší hrozbou úpadku podniku. Jak už bylo dříve uvedeno, jedním z motivů jednání manažera je vyhýbat se těmto hrozbám, neboť se předpokládá, že je rizikově averzní. Proto je systém ohodnocování managementu založen progresivně, tj. proporcionální růst zisku znamená nadproporcionální růst odměny.⁴

3.3 Účetnictví pohledem teorie zastoupení

Model principál-agent tedy ozřejmuje, proč se mezi zájmy vlastníka a manažera vyskytují rozpory. Ty existují proto, že manažeři maximalizují svůj užitek z výkonu funkce a vlastníci mají zájem o maximalizaci bohatství. Skutečný konflikt nastává, pokud rozhodnutí manažerů učiněné s cílem maximalizovat vlastní užitkovou funkci znamená snížení, resp. nemaximalizování bohatství vlastníků. Všechny firmy čelí tomuto problému, a proto je nutno pro další přežití podniku, a to ve smyslu going concern v pojetí Chamberse (1974), zavádět opatření motivující chování managementu žádoucím směrem jako je např.:

- kontrola (monitorování) činností agenta,

² K bližšímu seznámení s danou problematikou odkazují na učebnice pro pokročilé kurzy mikroekonomie.

³ V anglické účetní literatuře se tyto nahodilé zisky a ztráty nazývají windfall gains and losses.

⁴ Na tomto místě je nutno upozornit, že moderní finančně-ekonomická teorie akcentuje existenci více cílů podnikání, přičemž s ohledem na existenci rizika a faktor času je za vrcholový cíl podniku považována maximalizace tržní hodnoty firmy. I proto se zainteresování manažerů na výsledcích firmy zakládá na tomto kritériu a pro jejich motivační odměňování se nepoužívá podíl na zisku, nýbrž jsou jim poskytovány opce na nákup akcií podniku. Má se totiž za to, že vývoj tržní ceny (obchodovaného) cenného papíru odráží tržní hodnotu podniku lépe než vývoj účetního zisku, který je zčásti determinován účetní politikou firmy..

- hmotné zainteresování agenta na naplňování cílů principála,
- oddělení rozhodovacích (řídících) funkcí, které jsou spojeny s podstupováním rizika, od funkcí kontrolních.

Jedním z nejdůležitějších nástrojů kontroly managementu vlastníky v podmínkách rozptýleného vlastnictví se stalo účetnictví a jeho auditované výstupy v podobě účetní závěrky. V této souvislosti je nutno vymezit důvody, proč tuto funkci plní právě účetnictví. Jedno z možných využití účetnictví, jakožto uceleného systému záznamů hospodářské činnosti určité ekonomické jednotky, je spojeno s rozhodováním o nákupu či prodeji akcií, dluhopisů nebo jiných cenných papírů emitovaných danou společností. Tento přístup byl však částečně vyvrácen hypotézou efektivních trhů⁵ ve středně silné formě. Vzhledem k tomu, že kótované společnosti mají povinnost zveřejňovat předběžné výsledky hospodaření a všechny významné okolnosti, které by mohly mít vliv na hospodaření podniku, zbývá nepatrný prostor pro tržní překvapení po zveřejnění úplných výkazů.

Proto se v souvislosti s rozvojem zkoumání problematiky teorie zastoupení zdůrazňuje, že účetnictví (a především auditované) by mělo sloužit jako prostředek k sladění aktivit podnikového managementu s cíli poskytovatelů kapitálu. Při kontrole naplňování tohoto požadavku, tj. při skládání účtů, se využívá především auditovaná účetní závěrka. Přes vážné koncepční problémy (mj. neexistence jednoznačného konceptu měření zisku či ztráty), které způsobují, že účetní výkazy nejsou teoreticky tím ideálním prostředkem k dosažení tohoto cíle, zůstávají výstupy z účetnictví prozatím nejlepším praktickým nástrojem kontroly obezřetného zacházení se svěřenými zdroji a k posouzení schopnosti managementu generovat zisk a vylepšovat zdroje, které má podnikové vedení k dispozici pro podnikání.

4 Role účetnictví v rámci vztahu vlastník-manažer v praxi

4.1 Skládání účtů a vliv regulativního uspořádání na podobu účetnictví

Účetnictví plní v moderním podnikání nezastupitelnou roli, protože:

- na základě informací v účetní závěrce – založených na bázi ziskových aktivit a držených ekonomických zdrojů a při vhodném výběru oceňovacích základů – umožňuje přijímat kvalifikovaná rozhodnutí ohledně vyplácení dividend, vyrovnaní věřitelských závazků, přijímání a splácení úvěrů, omezení, zachování nebo rozšíření podnikatelských aktivit,
- slouží široké investorské veřejnosti především jako nástroj, který pomáhá při predikci budoucího hospodaření účetní jednotky, a
- v neposlední řadě poskytuje informace o výsledcích podnikatelské činnosti, na které je navázána odměna managementu.

Klíčovým prvkem úspěšného podnikání v dlouhodobém horizontu je skládání účtů, které by mělo zabezpečovat fyzickou ochranu aktiv podniku na jedné straně a na druhé straně napomáhat při zkoumání, zda investované ekonomické zdroje jsou náležitě zhodnocovány. Pokud účetnictví tuto funkci plní, pak se jedná o praktický způsob řešení konfliktu mezi principálem a agentem. Účetnictví je též kontrolním mechanismem, zda smlouvy vymezující práva a povinnosti zúčastněných stran jsou řádně naplňovány. Oddělení vlastnictví od řízení

⁵ Tato hypotéza postuluje, že tržní účastníci reagují na všechny veřejně dostupné informace. Výsledkem je, že rozumně spolehlivé odhady budoucích změn akcií jsou okamžitě zahrnuty v současné (aktuální) ceně akcií.

zákonitě vede k potřebě zodpovědnosti manažerů vůči vlastníkům. Tato zodpovědnost (accountability) se též nazývá skládání účtů (stewardship) a rozhodující roli v procesu skládání účtů hraje právě účetnictví. Aby uživatelé účetních výkazů mohli činit kvalifikovaná rozhodnutí, potřebují mít přiměřenou jistotu, že poskytovaná data jsou v souladu s účetními pravidly a metodami, které vymezují autoritativní orgány zodpovědné za přípravu účetních standardů. Uspořádání regulativního rámce účetnictví se stává důležitým faktorem, který ovlivňuje stupeň naplnění funkcí účetnictví.

Výslednou podobu účetní závěrky ovlivňují tři základní skupiny subjektů. Na straně poptávky po účetních informacích vystupují zejména investoři (současní i potenciální), kteří se zajímají o zhodnocení svých ekonomických zdrojů, včetně ochrany těchto zdrojů proti jejich zneužití a zpronevřčení. Investoři si proto snaží vybrat takové portfolio cenných papírů, které se nejvíce přibližuje jejich preferencím z hlediska výnosnosti, rizika a likvidity. Finanční informace včetně těch účetních pomáhají investorům v procesu rozhodování se o nákupu, prodeji či držbě určitého cenného papíru. Rozhodnutí týkající se kvality správcovské funkce managementu vyžaduje správný popis chování managementu a nasměrování tohoto jednání požadovaným směrem.

Poskytovatelem (nabízejícím) účetních informací je management účetní jednotky. Manažeři sledují své individuální zájmy, které nemusejí být vždy v souladu se zájmy vlastníků. Protože vlastníci nemají na rozdíl od manažerů volný přístup k interním informačním zdrojům podniku, nacházejí se ve stavu tzv. informační asymetrie. Management navíc ví, že zveřejněné účetní výkazy poskytují informace, které ostatní subjekty analyzují a zjišťují si tak řídicí schopnosti vedení podniku.

Na podobu účetnictví má významný vliv i jeho regulátor. Regulace může nabývat různých podob a může být prováděna

- orgánem státní moci,
- v podobě profesní samoregulace,
- nezávislou institucí stojící v ně zájmových skupin.

Důvodem regulace (zejména politické) není ekonomická efektivnost či spravedlnost, jak se obvykle uvádí, nýbrž za ní stojí poptávka silných zájmových skupin, které usilují o zvýšení svého vlastního prospěchu na úkor neorganizované většiny.

4.2 Některé slabé stránky účetnictví

Obr. 2: Slabé místo účetnictví: management v pokušení

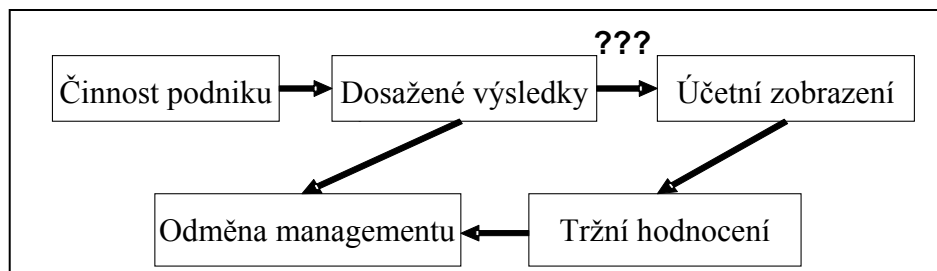

Diagram poukazuje na možnou slabinu účetnictví, pokud má náležitě plnit své funkce skládání účtů a nástroje rozhodování o alokaci vzácných ekonomických zdrojů. Vlastníci podniku si najímají odborníky – manažery, aby tito spravovali a řídili podnik směrem, který

povede k dosažení výsledků, které stanovili vlastníci. Za tuto činnost, respektive za její výsledky, je management následně odměňován. Problémem ovšem je, že činnost agentů-manažerů a její výsledky jsou skryty zraku principálů-vlastníků. Vlastníci se tak ocitají v situaci asymetrické informace, neboť pouze management má přístup k vnitřnímu informačnímu systému, který zobrazuje skutečný stav podnikatelské činnosti.

Management navíc předkládá vlastníkům, a obecně kapitálovým trhům, účetní informace o hospodaření jimi řízené účetní jednotky. Především na základě těchto informací se na kapitálových trzích (burzách) utvářejí ceny cenných papírů emitovaných danou účetní jednotkou. Jak bylo uvedeno v charakteristikách Modelu B1, odměňování managementu se skládá ze dvou složek – z fixního platu a z opcí na nákup akcií firmy za zvýhodněnou cenu. A tato složka odměny tvoří u manažerů firem kótovaných na burzách cenných papírů hlavní část příjmů. Management podniku je proto v silném pokušení upravovat výsledky účetnictví tak, aby maximalizovali své odměny. To ve svém důsledku vede k ohrožení majetkové podstaty podniku i samotné existence podniku.

Vlastníci se proto snaží vkládat do informačního toku osoby, které dohlížejí na management, aby jednal v jejich zájmu. V podstatě existují dvě skupiny osob, které mohou tuto kontrolu provádět. Jednou z možností je, že vlastníci vyberou ze svého středu osobu, která bude tuto kontrolu provádět. V dnešní době se tento způsob příliš nepoužívá a přednost se dává najmutí odborně zdatné, nezávislé osoby – auditora, který vyjadřuje kvalifikovaný názor, zda vedení účetní jednotky předkládá účetní informace, které věrně a pravdivě popisují ekonomickou realitu. Tento názor je formalizován v podobě standardizovaného výroku ve zprávě auditora, kterou vedení podniku společně s účetní závěrkou předkládá akcionářům na valné hromadě.

4.3 Odstraňování slabých stránek účetnictví – institut auditora

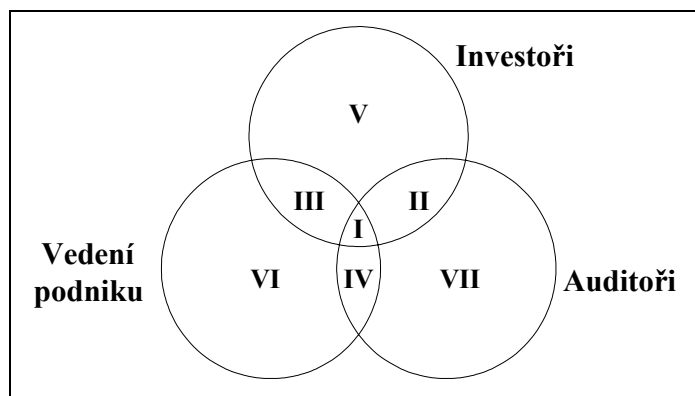
Na teoretické úrovni je základním úkolem auditora nahlížet do účetních knih a souvisejících dokumentů a provádět různá šetření u auditované jednotky tak, aby na základě svých zjištění, znalostí a zkušeností mohl vydat zprávu, která má konstatovat, zda účetní výstupy zveřejňované účetní jednotkou popisují věrně a poctivě ekonomickou realitu. Hlavním smyslem auditorské zprávy je zvyšovat ochranu akcionářů a investorské veřejnosti. Auditor je v postavení nezávislého hledače pravdy. Ve skutečném životě se však musí auditor potýkat s výkladem věrného zobrazení, neboť tento pojem si každý představuje jinak. Mimoto účetnictví není uzavřeným celkem pravidel, které by pokrývaly všechny možné budoucí účetní případy. Účetnictví je spíše sada obecných principů, jejichž vznik se občas datuje až do počátků moderní formy vedení účetnictví raného středověku. Tyto účetní principy účetní pracovník často aplikuje způsobem, který uzná v konkrétní situaci za vhodný, i když mohou existovat jiné názory stejně relevantní. Samotné účetnictví i přes svůj dlouhodobý vývoj není ustálený celek a stejně jako ostatní lidské výtvořiny podléhá změnám, které reagují na aktuální problémy. Proto v něm je neodvratně obsažen i určitý subjektivní prvek, který je zdrojem možných konfliktů a komplikací, se kterými se musí auditor nějakým způsobem vypořádat.

Dalším problémem, který se zásadně dotýká kvality auditorské práce, je systém odměňování auditora. Auditor sice vykonává práci pro vlastníka, ale auditora najímá a platí management společnosti, což značnou měrou ovlivňuje jeho nezávislost. Zároveň auditoři a především velké auditorské firmy poskytují svým klientům vedle auditorských služeb i služby poradenské v oblasti daní, implementace informačních systémů, právních rad, ale i vedení

účetnictví.⁶ Dotaženo do důsledků, auditorské firmy ve svých auditorských zprávách informují veřejnost o tom, jestli management do účetních výkazů zapracoval doporučení svého auditora. Toto je v pořádku, pokud auditori nutí management zobrazovat ekonomickou realitu takovou, jaká skutečně je, aby si mohli uživatelé účetních informací udělat spolehlivý úsudek o postavení podniku.

Od účetnictví nejrozumnější skupiny uživatelů očekávají, že jim bude poskytovat informace, které potřebují ke svému rozhodování. Kromě toho jsou výstupy z účetního systému jedním z faktorů, které určují rozdělení ekonomických zdrojů mezi různé ekonomické subjekty. Není proto divu, že se jednotlivé zájmové skupiny snaží ovlivnit podobu účetnictví ve svůj prospěch. Proto je forma a obsah účetní závěrky, a obecně cíle účetnictví, v jednotlivých (nad)národních úpravách výslednicí konfliktu zájmů různých skupin. R. M. Cyert a Y. Ijiri (Belkaoui, 1992) uvádějí tři skupiny subjektů, které v podstatě determinují podobu účetní závěrky. Těmi skupinami jsou investoři, management podniku a auditori. Každá z těchto skupin má jiné cíle a motivaci, jak by měly výkazy vypadat a co má být jejich obsahem, a proto dochází nevyhnutelně k rozporům, co by mělo být náplní účetní závěrky.

Obr. 3: Konflikt zájmů na trhu s účetními informacemi

Zdroj: Belkaoui (1992)

Tento konflikt zájmů je možné znázornit pomocí Vénnových diagramů. Výšeč I označuje část informací, o kterých se domnívají všechny tři skupiny, že by měly být v účetnictví zobrazeny. V ostatních oblastech už společnou shodu nenaleznou, a je proto nezbytné nějakým závazným ujednáním formulovat obsah a formu účetních výkazů, které by měly být respektovány. V anglosaském světě, ve kterém se hlavní důraz klade na hladké fungování kapitálových trhů, se za hlavního uživatele účetních výkazů považuje drobný investor, jehož přístup k jiným než účetním informacím o určitém podniku je značně omezen. Proto autoritativní orgány nastavují pravidla hry tak, že management podniku musí veřejnosti předkládat informace o hospodářské činnosti podniku, které mají napomáhat v rozhodování investorů současných či potenciálních (a zejména drobných investorů) o alokaci jejich peněžních prostředků. Podniky musí při přípravě výkazů dodržovat obecně uznávané účetní principy a případně účetní standardy vydávané institucí, která k tomu má oprávnění. Auditori potom plní funkci kontrolora vedení podniku a měli by uživatele informovat, zda informace zveřejněné v účetní závěrce věrně a poctivě popisují realitu. Instituce auditované účetní

⁶ Např. auditorská firma Arthur and Andersen radila svému klientovi, kterým nebyl nikdo jiný než Enron, jak vytvářet tzv. jednotky zvláštního užití (Special Purpose Entities – SPE) tak, aby nemusely být informace o jejich hospodaření zahrnuty do konsolidovaných výkazů mateřské společnosti. Jak vše nakonec dopadlo, je všeobecně známo.

závěrky se tedy stává kruciólním prvkem důvěry investorů v hladké fungování kapitálového trhu.

5 Selhání auditorské profese – příčiny, důsledky, reakce

5.1 Příčiny

Důvěra v institut auditu byla částečně nalomena na počátku tohoto tisíciletí, kdy se ukázalo, že dokonce i manažerské vedení takových „renomovaných“ firem jako jsou Enron či WorldCom přetvářelo účetnictví k obrazu svému a pravdivé informování veřejnosti mu bylo neznámým termínem. To by ještě nebyl problém, neboť o to se snaží více či méně vedení každé firmy, jehož odměna se odvíjí od dosažených výsledků hospodaření a cen cenných papírů. „Menší“ nepříjemností bylo spíše zjištění, že se na těchto podvodech podílela i auditorská firma. Ta namísto toho, aby vedení firmy poslala do patřičných mezí účetních pravidel, nejprve pomáhala hledat skulinky v předpisech a obcházet jejich dikci a posléze se účastnila i maskování účetních podvodů, tj. přímého porušení pravidel. Arthur and Andersen nebyla jediná auditorská firma, která na toto přistoupila, ale měla tu smůlu, že na to doplatila tím nejhorším způsobem – už není going concern.

Důvodů krize auditorské profese v USA je obecně několik, mně se jako nejzávažnější jeví oslabení finanční zodpovědnosti auditora za jeho „nesprávný“ úsudek. Velmi závažnou slabinou, se kterou se potýká účetnictví podléhající auditu, je perverzně nastavená vazba „výkon auditora – odměna auditora“. Jinými slovy, jádrem problému je, že auditor není placen za své služby jejich objednavatelem, což jsou externí uživatelé účetních výkazů, nýbrž jeho odměna pochází od účetní jednotky, jejíž účetní závěrka je předmětem auditu. Nesmíme totiž zapomínat, že i auditor sleduje svůj sobecký zájem, což jsou peníze. Aby nějaké peníze získal, musí auditor – stejně jako ostatní tržní subjekty – poskytovat takové služby, se kterými jsou jeho zákazníci spokojeni. V případě auditu však není reálným zákazníkem vlastník, nýbrž podnikový management, který má silnou motivaci na tom, aby vykazoval výsledky své činnosti v příznivém světle, i když tomu tak není.

Kvůli tomuto konfliktu zájmu musí existovat jisté překážky, které auditora odradí od jednání, které se vyznačuje morálním hazardem. Povinné vzdělávání, členství v profesní komoře a dodržování etických pravidel jsou některé z příkladů možných překážek. Nejdůležitější roli ovšem hrají opět peníze. Nejúčinnějším nástrojem potírání „špatné auditorské praxe“ je hrozba finančních sankcí,⁷ poruší-li auditor své povinnosti nezávislého zpravodaje. Pokud neexistují takovéto zábrany (právní, finanční, či morální), tak si vedení vždy vybere toho auditora, který mu odsouhlasí takový pohled na ekonomickou realitu, který odpovídá momentálním záměrům vedení. Auditóři na tyto praktiky přistupují především proto, aby mohli nabízet podniku lukrativní poradenské služby. Jejich poskytování auditorům přináší mnohem vyšší zisky než samotný audit. Audit je spojen totiž s poměrně vysokými náklady, je časově náročný a i platby od klientů za jeho provedení nedosahují částek za poradenství.

Na existenci nevyhnutelného konfliktu auditu a poradenství, a to zejména u velkých auditorských firem upozornil už v sedmdesátých letech Harvey E. Kapnick⁸ (Zeff, 1973). Přestože v té době nebyla žádná známka jakéhokoliv právního sporu, ve kterém by figurovala

⁷ A pokud možno i hrozba trestu v podobě odnětí svobody.

⁸ Shodou okolností v té době jeden ze členů vedení auditorské firmy Arthur and Andersen.

nějaká auditorská firma kvůli konfliktu z důvodu současného poskytování poradenství a auditu určitému podniku, už tehdy Kapnick⁹ prorokoval, že právě tento konflikt „jednoho dne utáhne auditorské profesi smyčku okolo krku a auditori přijdou o mnohé ze svých činností, včetně té nejlukrativnější části – poradenství.“ Ke konkrétní realizaci jeho slov v největší ekonomice světa došlo o třicet let později na přelomu tisíciletí. Otázkou je, proč až tak pozdě. Odpověď musíme hledat v motivaci, kdy auditor přistoupí na požadavek klienta falšovat realitu. Auditor odsouhlasí účetní závěrku podniku, i když věrně a poctivě nezobrazuje ekonomickou realitu, jestliže ví, že pokud to neudělá on, tak to udělá bez jakýchkoliv skrupulí nějaký jiný auditor. Toto nastává v situaci omezené odpovědnosti auditorské profese (právní či peněžní) za případné porušení profesionálních povinností.

Zlomové oslabení finanční zodpovědnosti auditorů za škodu způsobenou v souvislosti s výkonem auditorské činnosti nastalo v roce 1995, kdy americký zákonodárny sbor schválil na nátlak velké auditorské pětky zákon, který se nazývá Private Securities Litigation Reform Act. Obchodní právo a zejména odpovědnost za škodu není ve Spojených státech zákonně omezena jako je tomu například v České republice v případě akciových společností či společností s ručením omezením. Všichni společníci tedy ručí za veškeré závazky (i ty, které vyplývají z případných soudních sporů) celým svým majetkem a tento institut představuje efektivní překážku případným úmyslným pochybením auditora při vyhotovování jeho zprávy. Velké auditorské firmy ovšem nebyly schopny odolávat tlaku vedení firem obchodovaných na kapitálových trzích. Vidina relativně snadně získatelných peněz byla pro ně silným lákadlem. Protože jim hrozilo, že přijdou o výnosy plynoucí z poradenských služeb, které tvořily většinu jejich celkových výnosů, rozhodly se v té době panující institucionální prostředí změnit ve svůj prospěch. Dokázaly si v Kongresu prosadit (prolobbvat) už výše zmíněný zákon, ve kterém se výraznou měrou snížila finanční zodpovědnost auditorů za jejich „chyby“.

Přijetí výše zmíněného zákona mohlo mít jediné logické vyústění – zvýšení ochoty auditorů dávat výrok bez výhrad i v případech, kdy vykazující podnik evidentně porušoval účetní pravidla či dokonce zákony. V praxi se toto projevilo rostoucím počtem případů, kdy podniky s určitým odstupem po zveřejnění výkazů přicházely s jejich opravenou verzí. Toto zpočátku nevzbuzovalo příliš pozornosti. Katalyzátorem převratných změn se stal až případ Enron, který nastartoval novou vlnu zájmu o to, jakým způsobem jsou dodržována pravidla hry. Zjištění nebylo příliš optimistické a postupem času začaly prosakovat na povrch nové a nové důkazy o porušování účetních pravidel. Příklady některých firem¹⁰ zapletených v sérii účetních (auditorských) skandálů z přelomu tisíciletí uvádí následující tabulka.

Tab. 1: Přehled účetně-auditorských skandálů

Společnost	Auditor společnosti
Provinění	
Adelphia	Delloite & Touche
poskytování miliardových půjček zakladatelům, aniž by byly vykázány v rozvaze.	
AIG	PwC
nadhodnocení vlastního kapitálu o cca 2,7 mld. \$ prostřednictvím vykazování neexistujících výnosů ze zajištění a nevhodného vykazování zaměstnaneckých kompenzací.	

⁹ Volný překlad, originální znění viz uvedená publikace str. 34.

¹⁰ Nikoliv všech a navíc opomímám roli samotných auditorských firem v těchto skandálech.

Společnost	Auditor společnosti
Provinění	
AOL	Ernst & Young
nafukování výnosů z inzerce s účelem dosáhnout vysoké ceny akcií při fúzi s Time Warner.	
Brystol-Myers Squibb	PwC
navyšování výnosů z prodeje prostřednictvím tzv. „channel stuffing“. ¹¹	
Citigroup	KPMG
finanční transakce, které umožnily Enronu skrýt dluhy ve výši 4 mld. \$.	
CMS Energy	Arthur Andersen
nadhodnocení výnosů o téměř 4,5 mld. \$ v letech 2000 a 2001 – užití tzv. „round trip sale“. ¹²	
Computer Associates	KPMG
vykázání neexistujících výnosů cca 500 mil \$ a porušení pravidel v oblasti fúzí.	
Duke Energy	Delloite & Touche
užití „round trip“ prodejů – 23 případů vedlo k nadhodnocení zisku o 1 mld \$ během 3 let.	
Dynegy	Arthur Andersen
snaha uměle zvyšovat výnosy, objem prodeje a cash flow – „round trip“.	
El Paso Corporation	Delloite & Touche
125 případů „round trip“ prodejů se snahou zvýšit tržby a tržní podíl.	
Enron	Arthur Andersen
umělé nafukování zisků, skrývání dluhů prostřednictvím mimorozvahových operací; navíc manipulace s trhem elektřiny v Texasu a Californii; uplácení zahraničních vlád.	
Freddie Mac	PwC
podhodnocování zisku nevykazováním zisků plynoucích z hedgingu	
Global Crossing	Arthur Andersen
zvyšování výnosů prostřednictvím „network capacity swaps“ ¹³ s ostatními telekomunikačními firmami.	
Halliburton	Arthur Andersen
vykázání výnosů z překročení stavebních nákladů dříve než schválil toto překročení zákazník.	
Homestore.com	PwC
nadhodnocování zisku prostřednictvím účtování barterových obchodů jako výnosů.	

¹¹ „Channel stuffing“ je obchodní politika, kterou se výrobce (prodejce) snaží dosáhnout toho, aby ke konci jeho účetního období jeho zákazníci odebrali více výrobků (zboží), než ve skutečnosti potřebují. Toho lze např. dosáhnout tak, že se nabídnou výhodné slevy při velkém odběru současně se zárukou, že neprodané výrobky či zboží si výrobce vezme zpět. Pokud výrobce má dostatečnou ekonomickou sílu, může též hrozit zvyšováním cen v budoucnosti a nutit tak zákazníky k předzásobení se.

¹² Prodej elektřiny s dodatkem, že v blízké budoucnosti (např. do týdne) odkoupím stejné množství elektřiny zpět. Zpětný nákup se obvykle uskutečňuje za stejnou cenu.

¹³ Podobný princip jako „round trip sales“; prodej volné síťové kapacity a zároveň slib, že v blízké budoucnosti provedu stejný obchod z pozice kupujícího.

Společnost	Auditor společnosti
Provinění	
ImClone Systems	KPMG
„insider trading“, tj. zneužívání informací z obchodního styku pro vlastní obohacení.	
Kmart	PwC
nevhodný postup vykazování prodejních slev.	
Lucent Technologies	PwC
neexistující výnosy v částce 679 mil. \$ a špatné vykazování prodejních slev.	
Martha Stewart Living Omnimedia	Arthur Andersen
insider trading – prodej akcií před zveřejněním nepříznivých hospodářských výsledků.	
Merck & Co.	Arthur Andersen
vykázání 12,4 mld. \$ konsolidovaných výnosů, které ovšem dceřinná společnost nevydělala.	
Merill Lynch	Delloite & Touche
publikování zpráv o očekávaném vývoji trhu s cílem získat výhody; insider trading.	
Nicor Energy, LLC	Arthur Andersen
nadhodnocování zisku jednak neexistujícími výnosy a druhak podhodnocením nákladů.	
Parmalat	Grant Thornton
vyvádění peněz z podniku na podniky spřízněné s vedením; vykazování fiktivních aktiv.	
Peregrine Systems	Arthur Andersen; KPMG
nevhodné rozpoznání výnosů z prodejů uskutečňovaných prodejními mezičlánky.	
Qwest Communications	Arthur Andersen
nafukování výnosů – „capacity swaps“, nevhodné účetní metody v oblasti dlouhodobých smluv.	
Sunbeam	Arthur Andersen
nadhodnocování výnosů a insider trading	
Tyco	PwC
financování osobních potřeb managementu z firemních peněz; „profit management“ v různých podobách; převádění nákladů dceřinných společností do předakvizičních období.	
Vivendi Universal	Gutierrez & Co.
mimorozvahové financování, nadhodnocování výnosů.	
Waste Management	Arthur Andersen
nadhodnocené zisky o více než 1 mld. \$.	
WorldCom	Arthur Andersen
provozní náklady ve výši 3,8 mld. \$ byly aktivovány; nevykazování půjček poskytnutých vedení.	
Xerox	KPMG
falšování výkazů – vykázání neexistujících výnosů v částce 6 mld. \$.	

Zdroj: internetové stránky www.sec.gov, www.forbes.com, www.references.com

5.2 Důsledky a reakce

Krach řady významných amerických firem znamenal ztrátu úspor obyčejných amerických občanů-voličů. To samozřejmě nemohlo znamenat nic jiného než okamžitou reakci politiků a změnu právně-institucionálního uspořádání. Nově zavedená opatření se dotýkají především výkonu auditorské profese a její kontroly. Touto reakcí byl Sarbanes-Oxley Act vydaný v roce 2002. Tento zákon si klade za cíl zvýšit ochranu investorů zlepšením přesnosti a spolehlivosti účetních závěrek. Tento zákon ukládá nové povinnosti jednak vykazujícím jednotkám a druhak auditorům.

V zákonu lze též nalézt opatření, která mají eliminovat negativní efekty konfliktu zájmů. Řešení tohoto konfliktu probíhá ve dvou rovinách. První sféra se zabývá povinnostmi vykazující jednotky, povinnostmi auditora a vymezením a regulací vztahů mezi auditorem a auditovanou jednotkou. Jedním z prvků, který má účinně napomáhat v této oblasti, je zřízení Výboru pro dozor nad účetnictvím veřejně obchodovaných firem. Druhou rovinou, které zákon věnuje pozornost, je obsah účetní závěrky s důrazem na zveřejňování podrobných informací o všech aktivitách účetní jednotky, ve kterých figurovaly ji spřízněné osoby.

5.2.1 Výbor pro dozor nad účetnictvím veřejně obchodovaných firem¹⁴

Sarbanes-Oxley Act ustanovil vznik Výboru pro dozor nad účetnictvím veřejně obchodovaných firem (dále jen Výbor), aby tento dohlížel na audit účetnictví firem, které podléhají zákonům o cenných papírech, a to s cílem ochraňovat zájmy investorů a další zájmy veřejnosti. Výbor je (na politických) nezávislá, tj. nevládní, organizace s vlastním zdrojem financování. Finanční prostředky pochází z příspěvků společností, jejichž cenné papíry jsou obchodované na amerických trzích cenných papírů. Členy Výboru vybírá Komise pro cenné papíry (SEC). Tento Výbor je výrazem posunu regulačního postavení auditorské profese od samoregulace, kterou zajišťoval Americký institut auditorů (AICPA), směrem k dohledu nad činností auditorů nezávislou institucí (tentokrát nezávislou ve smyslu na auditorech). Úkolem Výboru je vykonávat následující povinnosti:

- registrace auditorských společností, které zpracovávají audit pro firmy obchodované na amerických burzách,
- vytvořit závazné standardy zabývající se výkonem auditorské činnosti, kontrolou kvality auditu, nezávislosti auditora a jeho etickým chováním,
- vykonávat kontrolu auditorských společností,
- vyšetřování a uvalování sankcí za porušení pravidel, které jsou auditoři (a jim spřízněné osoby) povinni dodržovat,
- vykonávání dalších povinností, o kterých se Výbor nebo Komise pro cenné papíry domnívají, že jsou nutné nebo vhodné pro zlepšení kvality nabízených auditorských služeb,
- vynucování dodržování tohoto zákona, pravidel stanovených Výborem, profesními předpisy a ostatními zákony.

5.2.2 Auditoři

Zákon rovněž obsahuje ustanovení, která upravují výkon auditorské činnosti. Doplněním Securities Exchange Act z roku 1934 zejména rozšiřuje okruh činností, které nejsou slučitelné

¹⁴ Anglicky Public Company Accounting Oversight Board – zkratka PCAOB.

s výkonem auditorské profese. Je protizákonné poskytovat klientovi, jehož cenné papíry jsou veřejně obchodovány, současně s auditem i neauditorské služby jako např.:

- vedení účetnictví a vykovávání dalších činností vztahujících se k účetním záznamům a účetním výkazům,
- návrhy a zavádění informačních systémů,
- znalecké služby,
- služby pojistného charakteru,
- interní audit,
- manažerské funkce a služby týkající se lidských zdrojů,
- služby brokera, investiční poradenství, bankovní poradenství,
- právní služby a další služby, které zakáže Výbor.

Každá auditorská firma registrovaná Výborem smí poskytovat neauditorské služby – výše neuvedené, jenom pokud tuto aktivitu (předem) odsouhlasí klientův výbor pro audit. Každá společnost musí tento výbor pro audit zřídit. V kompetenci a odpovědnosti výboru pro audit je výběr, odměňování a dohled nad prací auditorské firmy, která je vybrána k provádění auditu účetní závěrky. Výbor pro audit se sestává z osob nezávislých na účetní jednotce a auditor veškeré výsledky své činnosti předkládá pouze a jenom tomuto orgánu. Kromě své zprávy a výroku týkající se účetní závěrky je auditor povinen informovat členy výboru pro audit o všech kritických účetních politikách a postupech, které používá management, o všech alternativních účetních metodách, které nejsou v souladu s všeobecně uznávanými účetními principy a o dalších podstatných skutečnostech, které byly diskutovány mezi managementem účetní jednotky a auditorem.

6 Závěr

Zda nový systém uspořádání auditorské profese, který zahrnuje samozřejmě na jedné straně silného, politicky nezávislého tvůrce účetních pravidel FASB a na druhé straně dokonce dvojnásobně nezávislou organizaci (na politicích a auditorech) PCAOB, která má dohlížet na činnost auditorů, zcela zabráni dalším účetním skandálům, si nedovolím říct. Jsem si ovšem naprosto jistý, že tento systém – i díky zpřísněným pravidlům SEC vůči vedení podniků, které má zájem, aby se s jeho cennými papíry obchodovalo na burzách cenných papírů – výrazněji brání auditorům, ale i managementu podlehnout pokušení upravovat účetní výsledky s cílem obohatit ve svůj prospěch na úkor vlastníků. Konečným výsledkem bude, a už vlastně je, obnovená důvěra v nejrozvinutější kapitálové trhy světa, neboť současný systém snižuje významnou měrou pravděpodobnost, že by auditori přistoupili na případné nekalé praktiky podnikového managementu. A vlastníci budou též spokojeni, protože se podaří donutit management, aby se zabýval produktivní činností. Místo kouzel s účetními daty za účelem navození zdání prosperity, která je ve skutečnosti jenom fata morgana, se bude muset vedení jednotky snažit o opravdovou a ekonomickými fakty podloženou maximalizaci tržní hodnoty podniku, ve kterém vykonávají správcovskou funkci. Jediný otazník se vznáší nad tím, jak dlouho tato praxe vydrží, než ji opět nějací vynálezaví manažeři či auditori obejdou.

Na druhou stranu má tento přístup i určitá negativa. Série účetních skandálů a reakce na ně v podobě nových pravidel a předpisů regulujících přípravu, předkládání a ověřování účetních informací externím uživatelům znamená zvýšení důrazu na skládání účtů na úkor poskytování informací pro rozhodování. Tržní proces probíhá v podmínkách nejistoty, a tak ani při sestavování účetních výkazů se nelze vyhnout používání odhadů a promítnutí očekávání ze strany připravovatelů těchto výkazů do výsledné podoby předkládaných informací. Nejlépe

odhadnout nejistou budoucnost a postavení určitého podniku v této budoucnosti umí samozřejmě management, který má k dispozici největší množství relevantních informací. Striktní pravidla a hrozba trestního vyšetřování ovšem mohou způsobit, že management se bude snažit vyhýbat začleňování svých odhadů do účetních výstupů, čímž externí uživatelé přijdou o jeden z kanálů, z kterých mohou čerpat informace potřebné pro rozhodnutí, kam alokovat své vzácné ekonomické zdroje.

V konečném důsledku může nastat dvojsečná situace. Účetnictví a jeho výkazy budou sice podávat informace o tom, zda nedošlo k erozi podnikové podstaty nelegálními cestami (funkce účetnictví v podobě skládání účtů). Na druhou stranu účetnictví už nebude obsahovat informace o možné erozi této podstaty z ekonomických důvodů, nebude tedy možné z účetnictví získat přesné informace, které jsou užitečné v procesu rozhodování se o tom, zda a kam investovat ekonomické zdroje, aby bylo dosaženo maximálního rizikově očištěného výnosu z investice. Ocítáme se tak v bodě, ve kterém se projevují rozpory mezi požadavkem na spolehlivost informace a požadavkem na její relevantnost. Tento konflikt nelze řešit jednostranným příklonem k jedné z možností. Nelze preferovat jenom relevanci informace, což je případ vývoje od 70. let minulého století (v souvislosti s prudkým rozvojem a globalizací kapitálových trhů), ani klást důraz na samotnou spolehlivost prezentovanou současným stavem účetního výkaznictví v USA po přijetí Sarbanes-Oxley Act. Podle mého názoru je nutné hledat rovnováhu mezi oběma nejvýznamnějšími funkcemi účetnictví, neboť cílovým stavem, ke kterému účetnictví směřuje a má směřovat na základě proklamací regulátorů, je poskytování informací, které jsou užitečné pro jejich uživatele. Je nutné si uvědomit, že užitečná informace musí zahrnovat obě tyto roviny. Užitečná informace tedy musí být relevantní, ale zároveň musí být – v rámci přijatelných mezí – i spolehlivá.

Literatura

- [1] Belkaoui, A. R. (1992): *Accounting Theory*. Orlando, Hartcourt Brace College, 1992.
- [2] Berle, A. A. – Means, G. C. (2003): *The Modern Corporation and Private Property*. New Brunswick, Transaction Publishers, 2003.
- [3] Coase, R. H. (1937): *The Nature of the Firm*. *Economica*, 1937, roč. 4, č. 16, s. 386-405.
- [4] Chambers, R. J. (1974): *Accounting, Evaluation and Economic Behavior*. Houston, Scholars Book, 1974.
- [5] Janhuba, M. (2005): *Základy teorie účetnictví*. Praha, Oeconomica, 2005.
- [6] Naser, K. H. M. (1993): *Creative Financial Accounting: Its nature and use*. Englewood Cliff, Prentice-Hall, 1993.
- [7] Varian, Hal R. (2003): *Intermediate Microeconomics: A modern approach*. New York, W. W. Norton, 2003.
- [8] Zeff, S. A. – Keller, T. F. (1974): *Financial Accounting Theory I: Issues and controversies*. New York, McGraw-Hill, 1974.

Účetnictví pohledem institucionální ekonomie

David Procházka

ABSTRAKT

V souvislosti s účetními skandály firem obchodovaných na amerických burzách cenných papírů nastala renesance zájmu o funkci účetnictví nazývanou skládání účtů. Článek se zabývá ekonomickou podstatou účetnictví pohledem institucionální větve ekonomické teorie. Dále je analyzován vztah vlastník-manažer prizmatem modelu principál-agent. Výchozí model teorie zastoupení pomáhá mj. odhalit příčiny, které vedly k selhání auditorské profese na počátku tohoto tisíciletí. V reakci na tyto skandály přijal americký Kongres tzv. Sarbanes-Oxley Act, ve kterém jsou zavedena nová pravidla regulace účetnictví a auditu s cílem chránit investory před nelegálními praktikami.

Klíčová slova: Teorie smluvních nákladů; Teorie zastoupení; Kreativní účetnictví; Účetní skandály; Sarbanes-Oxley Act.

Institutional View of Accounting

ABSTRACT

The series of corporate accounting scandals drew attention to the stewardship function of accounting. This exposition deals with the characteristics of accounting from perspective of institutional economic theory. I analyze relationship between owner and manager by the principal-agent model. This model helps us to reveal the causes which led to corporate scandals at the beginning of this millennium. As a reaction to these scandals, American Congress approved Sarbanes-Oxley Act. This act should help to protect investors by improving the accuracy and reliability of corporate disclosures.

Key words: Contractual costs theory; Agency theory; Creative accounting; Corporate accounting scandals; Sarbanes-Oxley Act.

JEL classification: M41, M42, D86.